

UDC 373.3.016:82
DOI: 10.34671/SCH.BSR.2021.0502.0002

©2021 Контент доступен по лицензии CC BY-NC 4.0
This is an open access article under the CC BY-NC 4.0 license
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

АКТИВІЗАЦІЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРНОГО ЧИТАННЯ

© Автор(и) 2021

ORCID: 0000-0003-0366-2555

ТРУНОВА Валентина Андріївна, кандидат педагогічних наук,
виконувач обов'язків професора

*Одеська академія неперервної освіти Одеської обласної ради
(65006, Україна, Одеса, вул. Балківська, 30-б, e-mail: trunova1942@gmail.com)*

ORCID: 0000-0002-0073-9708

ПЕНЬКОВА Світлана Дмитрівна, кандидат педагогічних наук, доцент
Ізмаїльський державний гуманітарний університет

(68604, Україна, Ізмаїл, вул. Толбухіна, 25, e-mail: penkovaasvetlana@gmail.com)

Анотація. Проблема активізації пізнавальної діяльності молодших школярів у процесі оволодіння державною мовою є найважливішою для сучасної початкової школи. Здатність унормовано висловлювати свої думки та почуття в усній і письмовій формах, відчувати красу рідного слова, повноцінно сприймати художні та науково-художні тексти належить до першочергових ключових компетентностей здобувачів початкової освіти. Набуті ними вміння ефективно використовувати мовні засоби перевіряються упродовж освітнього процесу та повсякденного спілкування в різних комунікативних ситуаціях. Тому методика оволодіння вчителем початкових класів способами організації навчально-мовленнєвої діяльності потребує подальших теоретичних розробок й осмислення передового педагогічного досвіду. У статті розглядаються деякі методичні підходи до проблеми активізації пізнавальної діяльності дітей молодшого шкільного віку при засвоєнні мовно-літературної складової Державного стандарту початкової загальної освіти. Дослідження довело, що активність учнів при опануванні змісту освітньої галузі «Мова і література» є провідним завданням учителя початкової школи. У зв'язку з цим особливої ваги набувають авторські методи навчально-мовленнєвої роботи (система підготовчих, текстових і ситуаційних вправ на складання речень, текстів, дидактичні ігри тощо). Подано аналіз результатів експериментальної роботи з формування граматичних і читальських умінь учнів 1–4 класів. Професійна майстерність сучасного вчителя вимагає методичної творчості, інтегрованого підходу до способів засвоєння молодшими школярами змісту початкового курсу української мови, взаємопов'язаного застосування як загальновизнаних, так і нетрадиційних методів навчання. Характер навчального матеріалу та ступінь його засвоєння учнями обумовлюють технологію нестандартного уроку вивчення граматичного матеріалу чи ознайомлення з новим літературним твором. Умотивоване стимулювання активності молодших школярів і специфіка педагогічного спілкування перетворюють навчальний процес у цікаву й захоплюючу гру, розвивають пізнавальний інтерес до мовно-літературної діяльності.

Ключові слова: мовна освіта, пізнавальний інтерес, навчально-мовленнєва діяльність, методи і прийоми навчання мови, методика літературного читання, нестандартне навчання, самостійна робота.

ACTIVATION OF COGNITIVE ACTIVITY OF JUNIOR SCHOOLCHILDREN IN UKRAINIAN LANGUAGE LESSONS AND LITERARY READING

© The Author(s) 2021

TRUNOVA Valentina Andreevna, candidate of pedagogical sciences,
acting professor

*Odessa Academy of Continuing Education of the Odessa Regional Council
(65006, Ukraine, Odesa, Balkovska street, 30-6, e-mail: trunova1942@gmail.com)*

PENKOVA Svitlana Dmytrivna, candidate of pedagogical sciences, associate professor
Izmail State University for the Humanities

(68604, Ukraine, Izmail, Tolbuchina street, 25, e-mail: penkovaasvetlana@gmail.com)

Abstract. The problem of activating the cognitive activity of primary school students in the process of mastering the state language is the most important for modern primary school. The ability to express one's thoughts and feelings in a normal way in oral and written forms, to feel the beauty of the native language, to fully perceive artistic and scientific-artistic texts are among the primary key competencies of primary school students. Their acquired ability to effectively use language tools is tested during the educational process and everyday communication in various communicative situations. Therefore, the method of mastering the primary school teacher ways of organizing educational and speech activities requires further theoretical development and understanding of advanced pedagogical experience. The article considers some methodological approaches to the problem of activating the cognitive activity of children of primary school age in mastering the linguistic and literary component of the State standard of primary general education. The study proved that the activity of students in mastering the content of the educational field «Language and Literature» is the leading task of primary school teachers. In this regard, the author's methods of educational and speech work (system of preparatory, textual and situational exercises for composing sentences, texts, didactic games, etc.) acquire special importance. The analysis of results of experimental work on formation of grammatical and reading skills of pupils of 1– classes is given. The professional skills of a modern teacher require methodical creativity, an integrated approach to learning the content, the interconnected use of both generally accepted and non-traditional teaching methods. The nature of the educational material and the degree of its assimilation by students determine the technology of a non-standard lesson of studying grammatical material or acquaintance with a new literary work. Motivated stimulation of activity of junior schoolchildren and specifics of pedagogical communication turn educational process into interesting and fascinating game, develop cognitive interest to language and literary activity.

Keywords: language education, cognitive interest, educational and speech activity, methods and techniques of language teaching, methods of literary reading, non-standard teaching, independent work.

АКТИВИЗАЦИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ НА УРОКАХ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРНОГО ЧТЕНИЯ

© Автор(ы) 2021

ТРУНОВА Валентина Андреевна, кандидат педагогических наук, исполняющая обязанности профессора

*Одесская академия непрерывного образования Одесского областного совета
(65006, Украина, Одесса, ул. Балковская, 30-б, e-mail: trunova1942@gmail.com)*

ПЕНЬКОВА Светлана Дмитриевна, кандидат педагогических наук, доцент
Измайльский государственный гуманитарный университет
(68604, Украина, Измаил, ул. Толбухина, 25, e-mail: penkovaasvetlana@gmail.com)

Аннотация. Проблема активизации познавательной деятельности младших школьников в процессе овладения государственным языком является наиважнейшей для современной начальной школы. Способность нормативно выражать свои мысли и чувства в устной и письменной речи, чувствовать красоту родного слова, полноценно воспринимать художественные и научно-художественные тексты принадлежит к первоочередным ключевым компетенциям соискателей начального образования. Приобретенные ими умения эффективно использовать языковые средства проверяются в течение учебного процесса и повседневного общения в разных коммуникативных ситуациях. Поэтому методика овладения учителем начальных классов способами организации учебно-речевой деятельности требует дальнейших теоретических разработок и осмысления передового педагогического опыта. В статье рассматриваются некоторые методические подходы к проблеме активизации познавательной деятельности детей младшего школьного возраста при усвоении языково-литературной составляющей Государственного стандарта начального среднего образования. Исследование доказало, что активность учащихся при овладении содержанием образовательной области «Язык и литература» является ведущей задачей учителя начальной школы. В связи с этим особенно значимыми представляются авторские методы учебно-речевой деятельности (система подготовительных, текстовых и ситуативных упражнений на составление предложений, текстов, дидактические игры и т. д.). Представлен анализ результатов экспериментальной работы по формированию грамматических и читательских умений учащихся 1–4 классов. Профессиональное мастерство современного учителя требует методического творчества, интегрированного подхода к усвоению содержания, взаимосвязанного применения как общепризнанных, так и нетрадиционных методов обучения. Характер учебного материала и степень его усвоения учениками определяют технологию нестандартного урока изучения грамматического материала или ознакомления с новым литературным произведением. Мотивированное стимулирование активности младших школьников и специфика педагогического общения превращают учебный процесс в интересную и захватывающую игру, развивают познавательный интерес к языково-литературной деятельности.

Ключевые слова: языковое образование, познавательный интерес, учебно-речевая деятельность, методы и приемы языкового обучения, методика литературного чтения, нестандартное обучение, самостоятельная работа.

ВВЕДЕННЯ

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними задачами. Сучасна система початкової освіти інтегрує дві дидактичні стратегії навчання – традиційну та інноваційну, побудовану на нових взаємовідносинах усіх учасників освітнього процесу, передусім, учителів і учнів. Творча, цікава і плідна атмосфера Нової української школи вимагає істинно гуманного, зверненого до особистості дитини педагогічного стилю. Цінними і продуктивними вбачаються нам спільні пошуки науковців і вчителів-практиків щодо новітніх методик, технологій, методів і форм початкового навчання, передового педагогічного досвіду. А в результаті цього формується зацікавлене ставлення учнів до шкільних предметів, які вони вивчають, розвивається оригінальне, нестандартне розв'язання навчальних завдань, здатність до самопізнання й самореалізації упродовж життя.

Педагогічне спілкування з тими дітьми, що сьогодні сидять за партами, є набагато складнішим, ніж учора. Адже вони іноді краще за дорослих розуміються на цифрових технологіях, більш активні, сміливі та самовпевнені. А тому праця вчителя, особливо вчителя початкових класів, є вкрай складною і багатоаспектною. Йому, педагогу, слід бути справжнім майстром своєї справи, багато знати, багато вміти, щоб знайти правильний підхід до кожного учня, збудити в ньому «вогник допитливості» до здобуття освіти в цілому й початкового курсу зокрема. В цій складній роботі з удосконалення навчально-виховного процесу в закладах загальної середньої освіти розвиток інтересу до навчання є одним із головних завдань, перш за все йдеться про навчання мови, адже мова загальноовизнано вважається засобом опанування всіх інших навчальних предметів не лише в початковій, а й в основній школі, а тому подаємо аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких розглядаються певні аспекти цієї проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких розглядаються аспекти цієї проблеми і на яких базується автор; виокремлення частин загальної проблеми, нерозв'язаних раніше. Проблема активізації пізнавального інтересу до вивчення української мови і літературного читання в початковій школі хвилювала педагогічну спільноту завжди. Так, питаннями розвитку пізнавальної активності та самостійності молодших школярів у процесі навчання рідної мови займалися Вашуленко М.

[1; 2], Пономарьова К. [6], Савченко О. [3], Трунова В. [7], Цимбалару А. [8] та інші науковці. Ними підкреслено, що «... саме на уроці вирішується, наскільки ґрунтовними будуть знання, наскільки сталими будуть сформовані в учнів на основі знань практичні навички, як навчання поєднуються з життям, вихованням, як розвиватиметься їхня пізнавальна активність, самостійність, спостережливість, увага, воля, мислення і мовлення» [1, с. 17]. В початковій мовній освіті останніх десятиліть рельєфно простежується взаємозв'язок двох складових – мовленнєвого розвитку школярів й оволодіння мовними знаннями на функціональній основі. На думку Вашуленко М., основними методичними принципами вивчення шкільного предмета «Українська мова» мають стати такі: «...забезпечувати зв'язок мови і мовлення, мовлення і мислення, постійне тренування учнів у висловлюванні думок; мовні знання тут – не самоціль, а засіб формування й удосконалення структури думки, що виявляється у побудові висловлювань; знання, уміння і навички розглядаються як умова і компонент розвивального навчання» [2, с. 58]. Традиційна система навчання мови в початковій школі була спрямована на засвоєння граматико-орфографічного матеріалу, тоді як в оновлених програмах підкреслюється значущість саме мовленнєвого розвитку здобувачів початкової освіти.

Обґрунтування актуальності дослідження. Зазвичай усі проблеми вчителя, особливо початкових класів, пов'язані зі складністю шкільних програм і підручників, яких надто багато, але зміст мовного матеріалу подається в навчально-методичних комплексах по-різному. На наш погляд, у цьому є доля істини. Разом із тим, перенавантаження молодших школярів, як вони це відчують, а ми спостерігаємо, визначається тим, наскільки ефективною є організаційно-змістова структура уроків української мови та літературного читання. Багаторічний педагогічний досвід доводить необхідність посиленої роботи над набуттям молодшими школярами вмінь активно, самостійно здобувати знання, творчо мислити, свідомо застосовувати вивчене на практиці. Пізнання і творчість – це завжди втілення індивідуальності, в якій простежуються ознаки вільної особистості, яка здатна бути самою собою, чути своє «я» і вміти виразити та реалізувати закладені природою здібності з найбільшою користю для себе і для інших. Вчасне й адекватне заохочення активізує особистість, зміцнює її віру у власні сили, надає їй нових імпульсів для

діяльності. Здатність учня до пізнавальної самостійності в опануванні предметними знаннями, вміннями та навичками є результатом довготривалої педагогічної взаємодії в умовах класно-урочної та позакласної діяльності вчителя початкових класів. Позитивне ставлення до навчання неможливе без виховання в дітей стійкого пізнавального інтересу. Ми погоджуємося з висловлюванням Савченко О., яка слушно зауважувала: «Найбільш значущою для ефективності навчальної діяльності є мотивація, зумовлена інтелектуальною ініціативою і пізнавальними інтересами» [3, с. 135].

МЕТОДОЛОГІЯ

Формування цілей статті. Мета статті: на основі теоретичного аналізу проблеми та експериментальної роботи обґрунтувати необхідність використання нетрадиційних методів початкового навчання української мови та літературного читання задля активізації пізнавального інтересу молодших школярів до засвоєння освітньої галузі «Мова і література».

Постановка завдань. Завданнями є групування й урізноманітнення нетрадиційних методичних прийомів засвоєння і закріплення знань, умінь та навичок молодших школярів при засвоєнні змісту освітньої галузі «Мова і література», з'ясування результатів професійної діяльності вчителів початкової школи щодо застосування авторських методів навчально-мовленнєвої роботи в мовно-літературній освіті дітей молодшого шкільного віку.

Методи, методики та технології, що використовуються. Для досягнення поставленої мети і завдань використовувалися такі теоретичні методи (аналіз, порівняння, узагальнення даних лінгводидактичної літератури та передового педагогічного досвіду) й емпіричні (бесіди, пряме й опосередковане педагогічне спостереження та ін.).

РЕЗУЛЬТАТИ

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. При опануванні школярами початкового курсу української мови та літературного читання вчителю необхідно забезпечити успішний результат навчання, міцність і дієвість знань, умінь і навичок, здатність до самонавчання. У зв'язку з вищесказаним впливає перше важливе завдання педагога – вчити школярів працювати на уроці й поза уроком, зацікавлювати їх новим навчальним змістом. Відкривати нові знання вчитель має через самостійне мислення учнів, активізацію їхньої навчальної діяльності, ретельний добір методів, прийомів і засобів співпраці з усім класом і кожним конкретним учнем. А тому однією з форм такої роботи можна назвати практику нетрадиційного навчання. Поняття нестандартності уроку з'явилося в шкільній практиці для характеристики занять, які відрізняються від звичайних, адже фантазія, творча видумка вчителя при їх проведенні не має меж. А в цьому яскраві і може проявлятися методична творчість класовода.

По-друге, широке використання ігрових ситуацій, які варто застосовувати як на уроках української мови, так і на уроках літературного читання. Гра – «це величезне світле вікно, через яке в духовний світ дитини вливається цілющий потік уявлень, понять про навколишній світ. Гра – це іскра, що запалює вогник допитливості», – слушно зазначав В. Сухомлинський [4, с. 103]. А оскільки діти молодшого шкільного віку ще полюбили грати, то така форма проведення уроку вбачається нам найбільш ефективною. Навчально-педагогічна гра – це групові вправи для засвоєння теми в добре продуманих і спеціально утворених методичних умовах. Наприклад, вивчаючи на уроці частини мови, можна використати гру «Впізнай своє слово» (цю гру варто проводити в тих випадках, коли маємо навчити розрізнявати, наприклад, рід іменників чи іншу граматичну категорію: клас розділяємо на три групи (дошку також ділимо на три частини). Біла дошка працюють три

учня. Вчитель називає слова, а кожний із учнів має правильно записати потрібну граматичну форму. Водночас третьокласники також записують свої слова в зошити. Завдання перевіряється вчителем і на дошці, і в зошитах, помилки пояснюються і, при необхідності, виправляються. Виграє той учень і та група, які допустили меншу кількість помилок.

Оволодіння базовими лінгвістичними знаннями на уроках мови доцільно, на наш погляд, інтегрувати зі змістом уроків літературного читання, як класного, так і позакласного. Наприклад, читаючи художні тексти до теми уроку з позакласного читання «Подорож у світ зимової краси та пригод» [5, с. 71–77], учитель може поставити запитання: Чим же зима зачарувала дітей? Знайдіть відповідь у тексті Ушинського К. «Вітівки бабусі-зими» [5, с. 72] та у вірші Бабенка А. «Зима» [5, с. 73]. Порівняйте, чи вони однакові? Якщо так, доведіть! Якщо ні, поясніть, чому?

У подальшому, при вивченні граматичних ознак прикметника варто скористатися мовно-виражальними засобами згаданих творів, як-от: сніг (який?) білий, легкий, пухнастий; зима (яка?) холодна, морозна, сніжна; небо (яке?) сіре, похмуре, низьке тощо. Клас, розділений учителем завчасно на три команди, записує в колонки прикметники чоловічого, жіночого та середнього роду, виділяє закінчення, встановлює рід.

По-третє, цілеспрямоване застосування дидактичних ігор. Педагогічне спостереження за роботою вчителів, які брали участь в експерименті, запевняє нас у тому, що вправи ігрового характеру треба добирати так, щоб підняти в дітей дух перемоги при їх виконанні, запобігти механічній роботі, вправлятися в автоматизації граматичної правильності мовлення. Для їх проведення варто чергувати прості завдання з більш складними, ставити перед дітьми не лише лексико-граматичні, а й орфографічні завдання, враховуючи типові помилки школярів у письмових роботах. Методична творчість учителя в роботі над засвоєнням лексико-граматичних категорій іменних і дієслівних частин мови, формуванням відповідних правописних норм є запорукою успішного їх вивчення та вживання у повсякденній мовленнєвій діяльності. Постійне і поступове ускладнення мовного матеріалу потребує розширення варіативності ігор та ігрових ситуацій, спільного колективного та групового придумування нових ігрових завдань, ускладнення правил, включення до пізнавальної діяльності різних аналізаторів і способів дій, активізації всіх учасників освітнього процесу.

Передбачаємо, що до ігрової діяльності дітей спонукають різні мотиви – необхідність та інтерес, але провідними можна вважати бажання працювати в неформальних навчальних ситуаціях, зацікавленість у незвичайному тощо. Добре себе зарекомендували при вивченні граматичних понять у третіх класах такі ігри: «Чарівна паличка», «Добери слово», «Назви ознаку», «Розпізнай частини мови», «Так чи ні», «Вгадай іменник за ознакою», «Прикметник загубився», «Граматична мозаїка» та ін. Зокрема, значний інтерес четвертокласників викликала мовно-дидактична гра «Аукціон частин мови». Ідея проста: перед класом ставиться завдання: пригадати і назвати, наприклад, прикметники, що називають колір (білий, червоний, зелений ...), або смак (солодкий, гіркий, солоний ...), чи величину, розмір (великий, широкий, гігантський ...). Для аукціону можна брати будь-яку частину мови (іменники, дієслова, числівники тощо). Перемагає той учень, чия відповідь була останньою, після якої вже ніхто не зміг пригадати нове слово.

Мовні ігри стимулюють учнів до творчості, розвивають розумові здібності, вдосконалюють і тренують пам'ять, мислення, допомагають кращому засвоєнню і закріпленню отриманих на уроці знань. Третьюокласники вчаться аналізувати, співставляти, моделювати мовний матеріал, оцінювати навчальні дії товаришів. Доброзичливі взаємовідносини, які виникають між

дітьми у процесі навчальної гри, розвиток умінь домовлятися, прислухатися до точки зору іншого позитивно впливають на активізацію учнівської діяльності при вивченні граматики-орфографічних понять.

Другим педагогічним завданням, яке може збудити думку дітей, є вміння вчителя організувати спілкування на уроці таким чином, щоб школярі охоче виражали свої особисті судження як в усній, так і в писемній формах. Хай вони аналізують і рецензують думки своїх товаришів, ставлять оцінки, вступають у дискусію з учителем, активно пізнають навколишню дійсність. Загальновідомо, що завдяки урокам літературного читання молодший школяр виходить за межі сім'ї, школи, відчуває себе громадянином своєї держави, потрапляє в складні суспільні відносини, знайомиться з європейською та світовою спільнотою. Багаторічний педагогічний досвід авторів дозволяє констатувати: якщо в учнів немає власного погляду на предмети та явища довкілля, не розвинута самостійність суджень, відсутній творчий підхід до фактів дійсності, що вивчаються, у них навряд чи буде розвиватися глибокий інтерес до будь-яких знань.

По-перше, однією з дидактико-методичних умов ефективного педагогічного процесу може бути урок із використанням казкового сюжету. Так, для постановки навчального завдання і його виконання запрошуємо ігрових персонажів: Мудру Сову, Котигорошка, Буратіно, Незнайку, Лисичку-сестричку тощо. На таких уроках доцільно настроїти школярів на активну навчальну діяльність, зацікавити їх шляхом розповіді казки, подорожі, цікавих завдань. Різні життєві й уявні сюжети добре вмотивовують учнів, природно вплітаються в хід уроку, впродовж етапу осмислення і закріплення вивченого діти з інтересом виконують тренувальні вправи, вивчають лексичне і граматичне значення нових слів, будову і склад речень, аналізують з мовного боку художні тексти на уроках літературного читання тощо.

По-друге, варто звернути увагу й на те, що при плануванні уроків доцільно дивитися на навчальний матеріал очима учня, подумки поставити себе на його місце. Звичка сприймати новий матеріал з точки зору дитини допомагає нам, учителям, побачити ті труднощі й психологічні бар'єри, які чекають на дітей у процесі його вивчення. Тому одна і та ж тема, яку іноді вчителю треба повторювати багато разів, без зайвих зусиль вивчається в нестандартних умовах, у різних зв'язках і відношеннях. Цілеспрямованість пізнавальних дій учнів розвиває їхню мовну увагу, спостережливість, поглиблює знання і мовленнєві навички. Результативність такого вивчення складних тем безперечна, адже формує свідоме ставлення до пізнавального процесу взагалі.

По-третє, треба розкривати інтерес до виконання самостійної роботи самим учнем, уміння її оцінювати. Якщо побачимо появу зацікавленості у невпевнених учнів класу, які зазвичай спокійно сидять і не виявляють активності на уроці, – ми добилися того, що нам потрібно, – ми переможемо у справі збудження учнівського інтересу до знань! Обсяг і характер самостійних робіт (репродуктивні, пошукові, творчі) обумовлюються рівнем навчальних досягнень вихованців, необхідністю індивідуально-диференційованого підходу до їх навчання. Наприклад: на узагальнюючому уроці з української мови на тему «Частини мови» (3 клас) пропонуємо поділити клас на три команди. Кожна команда отримує своє завдання.

1 команда (початковий рівень навчальних досягнень) отримує завдання записати загадку, відгадати її. Назвати іменники, виділити в них закінчення, визначити число та рід: У нас зимою білим цвітом сад зацвів, неначе літом.

Додаткове завдання: знайти в тексті антоніми, розібрати їх за будовою, назвати спільнокореневі слова.

2 команда (середній і достатній рівні навчальних досягнень): записати прислів'я, подумати над його поясненням: Зимою сонце крізь сльози всміхається. Назвати іменники та дієслова, виділити в них закінчення, виз-

начити число та рід іменників, часову форму дієслова, встановити синтаксичну роль поданих частин мови.

Додаткове завдання: до виділеного слова дібрати прикметник, встановити зв'язок слів.

3 команда (високий рівень навчальних досягнень): записати речення: Білесенькі сніжиночки, вродились ми з води; легенькі, як пушиночки, спустилися сюди. Назвати іменники, прикметники, дієслова, встановити їх граматичні форми (число, рід, час).

Додаткове завдання: виділене слово розібрати за будовою, дібрати спільнокореневі та 2–3 односуфіксальних слова.

Наприкінці виконана робота перевірялася фронтально, всім класом, відповіді обговорювалися й оцінювалися самими третьокласниками. Спостерігаючи за їхньою роботою, можна підсумувати, що на уроці ніхто не почував себе обділеним увагою вчителя. Ми спеціально продумували коло завдань, щоб розширити і збагатити мовні знання дітей, давали їм посилене навантаження з урахуванням складності вправ та індивідуальності кожного учня. При визначенні навчальних досягнень учнів дотримувалися методичних рекомендацій Пономарьової К., яка доводить, що «способи активізації роботи учнів при цьому є різні: зустрічні запитання (від учителя до класу, від класу до того, хто відповідає, від одного учня іншому); доповнення відповіді однокласника; рецензування й оцінювання відповіді; залучення до власної відповіді учнем, який відповідає, чи до відповіді своїх товаришів тощо» [6, с. 66]. Цілеспрямоване продумування шляхів оптимального поєднання традиційних і нестандартних прийомів навчальної діяльності в процесі експериментального навчання дало змогу якнайкраще виявити мовленнєві здібності молодших школярів, «... виховувати свідомого читача початкової школи, який має оволодіти культурою читання, слухання і говоріння, сформованістю роботи з різними видами текстів» [7, с. 32]. Водночас важливим чинником успіху є забезпечення емоційної підтримки в процесі вправлення з боку педагога й однокласників, створення ситуації успіху для кожного вихованця. Важливо, щоб учитель стимулював успішну навчально-мовленнєву діяльність, створював стійкий мотив для подальшої активної роботи, порівнюючи успіхи дитини лише з її попередніми досягненнями. У цьому зв'язку варто прислухатися до інноваційного освітнього проекту Цимбалару А. «На крилах успіху» [8] й пропагувати впровадження елементів її концепції до практики початкових класів закладів загальної середньої освіти. Захопливий і активний характер навчання, комплекс традиційних і новітніх навчальних технологій (казкові герої, дидактичні ігри, екскурсії, проекти, єдність навчально-виховного процесу) поряд із самостійним визначенням самим здобувачем початкової освіти рівня засвоєння знань і планування подальшої роботи, без сумніву, здатні суттєво покращити якість пізнавальної діяльності.

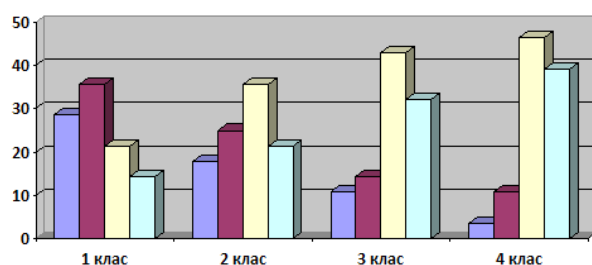
Експериментальна робота ввела нас, що нетрадиційне навчання зацікавлює молодших школярів незвичною структурою уроку й привабливим змістом. Тому в ньому охоче беруть участь усі діти, як сильні за своєю навченістю, так і слабкі. Вони вчаться, граючи, а грати полюбують усі. Однак така форма навчальної діяльності потребує від учителя значних методичних умінь, творчої фантазії, ретельної підготовки, лише тоді ефективність навчання буде максимальною. Виходячи із сказаного, можна стверджувати, що нестандартна форма навчання є одним із основних засобів підвищення інтересу школярів до навчання, а в цілому – до самостійного та успішного набуття ними предметних знань, умінь і навичок. У процесі дослідження переконалися в тому, що контрольно-оцінювальна діяльність педагога потребує суб'єкт-суб'єктної взаємодії з учнями, що передбачає згідно з вимогами Типової освітньої програми «... систематичне відстеження їхнього індивідуального розвитку у процесі навчання. За цих

умов контролю-оцінювальна діяльність набуває для здобувачів формувального характеру. Контроль спрямований на пошук ефективних шляхів поступу кожного здобувача у навчанні» [9, с. 4].

За наслідками використання в навчальному процесі нетрадиційних методів і прийомів під час мовно-літературної освіти учнів початкової школи ми дійшли висновку, що в них суттєво підвищилась якість знань з української мови, більш досконалою стала повноцінна читацька навичка, про що переконливо свідчать дані таблиці 1, які репрезентують показники досягнень молодших школярів упродовж чотирьох років навчання з предметів «Українська мова» і «Літературне читання»:

Таблиця 1-Результати перевірки рівня сформованості навчальних досягнень молодших школярів з освітньої галузі «Мова і література» (%):

Класи, навчальний рік	Українська мова	Літературне (позакласне читання)			
		високий рівень	достатній рівень	середній рівень	початковий рівень
1 клас, 2016	57	14,3	21,4	35,7	28,6
2 клас, 2017	64	21,4	35,7	25,0	17,9
3 клас, 2018	86	32,1	42,9	14,3	10,7
4 клас, 2019	93	39,3	46,4	10,7	3,6

Реалізація методики навчання з використанням нетрадиційних форм, методів і прийомів у мовно-літературній освіті молодших школярів проводилася з метою підвищення їхнього рівня навчальних досягнень й удосконалення методичної майстерності вчителя початкових класів. Упродовж усього початкового навчання якість знань з української мови та літературного читання в 1–4 класах ЗОШ № 10 м. Ізмаїл Одеської області (вчитель Самойленко Л.), де учні працювали на уроках позакласного читання за посібниками Трунові В. «Чарівний дзвіночок» [5; 10; 11; 12]. Навчальні досягнення перевірялися систематично, що віддзеркалює результати успішної роботи вчителя початкових класів. Аналіз даних таблиці свідчить про те, що протягом останніх років у ЗОШ № 10 м. Ізмаїл Одеської області ефективність процесу опанування молодшими школярами початкового курсу української мови та літературного читання зростала, збільшилася кількість учнів, які були оцінені з означених предметів на «відмінно» і «добре».

Як бачимо з таблиці 1, характеристика рівневої динаміки засвідчує суттєві позитивні зміни щодо рівнів знань учнів 1–4 класів у процесі опанування галузі «Мова і література», що було виявлено на прикінцевому етапі дослідження. З української мови якість знань поступово зростала з року в рік і на завершенні початкового навчання становила вже 93 % порівняно з 1 класом, тобто на 36 % більше. Комплексний характер читацької навички здобувачів початкової освіти систематично перевірявся вчителем, адже вдосконалення техніки читання є першочерговим завданням літературної освіти в молодших класах, бо вже на цьому етапі треба готувати дітей до самостійної роботи з книгою. Контроль за розвитком технічної сторони читання застосовувався наприкінці кожного року навчання. Між результатами діагностування на початок і кінець експерименту існують достовірні відмінності: так на високому рівні навчальних досягнень перебувало четверо з двадцяти вісьми першокласників – 14,3 %, в другому класі їх кількість зросла на 7,1 % (шестеро другокласників),

у третьому класі таких учнів стало вже дев'ять, тобто 32,1 %, що на 10,7 % більше, ніж у попередньому. У четвертому класі на високому рівні навчальних досягнень знаходилось одинадцять дітей, тобто на 25 % більше, ніж на початку навчання взагалі. Так само значно зросла кількість учнів, що перебували на достатньому рівні. Можна сказати, що реалізація запропонованої методики нетрадиційного підходу до мовно-літературної освіти в початкових класах сприяла закріпленню в учнів 1-4 класів предметних знань, умінь і навичок. Крім цього, у ході дослідження ми впевнилися в підвищенні інтересу дітей до навчання в цілому, до самостійного опрацювання навчального матеріалу.

Найбільш ефективними виявилися методи дидактичної гри, включення в хід уроку нестандартних навчальних ситуацій. Аналогічний погляд знаходимо в статті Копосова П., який вважає, що «... в організації навчальної діяльності школярів необхідне застосування таких активних засобів, форм і методів навчання, введення яких істотно змінить структуру уроку, форму діяльності учнів, підвищить ефективність навчально-виховного процесу» [13, с. 307] і доводить методичну доцільність ігрових завдань і вправ при вивченні другокласниками української мови. Рекомендує найчастіше проводити уроки української мови у формі гри, змагання, казки, інтеграції з іншими навчальними предметами дослідниця Форостюк Т., адже: «... під час мовних ігор панує не лише емоційне, а й інтелектуальне збудження, що без сумніву, позитивно позначається на засвоєнні матеріалу, а також на формуванні інтересу до уроків мови, тож використання вправ з елементами гри, створення ситуацій роздумів, згодів, використання проблемних питань і завдань сприяє розвитку пізнавальної активності не може бути успішного засвоєння знань...» [14, с. 477]. Цієї ж думки дотримуються Каніщенко А., [15], Комарівська Н. [16], Крутий В. [17], Лапшина І. [18], Лозова В. [19]. Приєднуємося до твердження Торчинської Т., яка переконує, що «... без належної навчально-пізнавальної активності не може бути успішного засвоєння знань із жодного предмета. Досягнення у навчанні – джерело внутрішніх сил дитини, яке породжує бажання вчитися і продукує енергію для подолання навчальних труднощів» [20, с. 2].

ВИСНОВКИ

Висновки дослідження. Активізація навчально-пізнавальної діяльності школярів неможлива без професійної майстерності вчителя; вона цілком залежить від його бажання зробити навчання не тяжкою працею, а радісною і бажаною учнівською творчістю. Вміння педагога змістовно, цікаво, образно, з урахуванням особистісно-орієнтованого й індивідуально-диференційованого підходів побудувати процес початкової мовної освіти є вагомим чинником розвитку інтересу школярів до навчання. Дієве співробітництво між ним і дітьми на уроці, усунення формалізму в підході до вивчення нової теми дозволить учителю забезпечити цілеспрямоване розуміння мети і завдань навчальної діяльності з освітньої галузі, впроваджувати різні форми, методи, прийоми колективної та самостійної роботи (з огляду на віковий та особистісний розвиток вихованців); утілювати систематичний контроль за рівнем їх навчальних досягнень.

Упевнені, що розвиток інтересу до пізнання мовно-літературної галузі можливий лише тоді, коли вчитель добре розуміє роль методично доцільної організації навчального процесу, співпрацює з молодшими школярами, бо учнівський інтерес до програмового матеріалу розвивається за умови систематичної та активної участі в навчанні, створенні серйозної, ділової та доброзичливої атмосфери при набутті знань. Уникнути пасивного ставлення дітей до навчально-пізнавальної діяльності, коли вчитель лише навчає, а учні репродукують навчальний матеріал, допоможуть різні методи, прийоми і форми, що сприятимуть організації живого і вільного діалогу між

учителем і учнями, коли будуть створені для кожної дитини оптимальні можливості умотивованої навчально-мовленнєвої діяльності, до поступового виховання у них впевненості у своїх можливостях, здатності успішно навчатися.

Перспективи подальших досліджень цього напрямку. Перспективи подальших досліджень убачаємо в науково-теоретичному обґрунтуванні та розробці єдиної системи урочної та позаурочної роботи з мовно-літературної діяльності в початкових класах з метою розвитку пізнавального інтересу молодших школярів до опанування освітньої галузі «Мова і література» Державного стандарту початкової загальної освіти.

REFERENCES:

1. *Methods of teaching the Ukrainian language in primary school: a textbook for students of higher educational institutions / for science.* ed. MS Vashulenko. Kyiv: Litera LTD, 2012. 364 p.
2. Vashulenko M.S. Linguodidactic guidelines of modern primary language education in Ukraine. *Bulletin of Lviv University. Philological series: a collection of scientific works.* Lviv, 2010. Issue. 50. S. 57–65.
3. Savchenko O. Ya. *Didactics of primary school: a textbook.* Kyiv: Abris, 1997. 348 p.
4. Sukhomlinsky V.O. *Selected works: in 5 volumes / editor .: OG Dzeverin.* Kyiv: Rad. school, 1976–1977. Vol. 3: I give my heart to children. Birth of a citizen. Letters to the son. 1977. S. 9–278.
5. Trunova V.A. *Magic bell: 4th grade: textbook. way. for extracurricular years. reading: for students beginning. general education classes. textbook lock from Ukrainian language of instruction.* Odessa: Astroprint, 2016. 174 p.
6. Ponomareva K.I. Control and evaluation of oral speech activities of primary school children. Didactic and methodical support of control and evaluation of educational achievements of junior schoolchildren on the basis of the competence approach: monograph. Kyiv: Pedagogical Thought, 2012. 192 p.
7. Trunova V.A. *The system of work with a children's book in primary school: theory and practice: a monograph.* Kyiv: Pedagogical Thought, 2019. 384 p.
8. Tsybalaru A.D. Educational project «On the wings of success.» URL: <https://vseosvita.ua/library/osvitna-navchalna-programa-na-krilakh-uspihu-286805.html> (access date: 17.01.2021)
9. A typical educational program for students. general secondary education: primary school. Grades 3-4. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2020/11/20/Savchenko.pdf> (access date: 17.01.2021)
10. Trunova V.A. *Magic Bell: A textbook for extracurricular activities. years. reading. 1st grade. To the curriculum general education. textbook institutions from Ukr. language of instruction.* Odessa: Astroprint, 2016. 80 p.
11. Trunova V.A. *A Magic Bell: Grade 2: A textbook for extracurricular activities. years. reading: textbook. way. for beginning students class general education. textbook lock from Ukrainian language of instruction.* 2nd ed., Corr. and add. Odessa: Astroprint, 2015. 143 p.
12. Trunova V.A. *Magic bell: 3rd grade: textbook. way. for extracurricular years. reading: for students beginning. class general education. textbook lock from Ukrainian language of instruction.* Odessa: Astroprint, 2017. 175 p.
13. Koposov P.G. Activation of cognitive activity of students by means of game tasks in textbooks of the Ukrainian language for 2nd grade. *Problems of a modern textbook.* 2014. Vip. 14. S. 300–310. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/psp_2014_14_36
14. Forostyuk T.V. Development of cognitive activity of junior schoolchildren in Ukrainian language lessons by means of problem tasks and didactic game. *A young scientist.* № 4 (44) April. 2017. S. 474–478. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/4/111.pdf> (access date: 17.01.2021)
15. Kanishchenko A.P. Development of cognitive activity of junior schoolchildren (on the material of the noun). Kyiv: NPU named after MP Dragomanova, 2001. 89 p.
16. Komariyvska N. Methodological aspects of the application of interesting grammar in native language lessons in primary school. *Scientific notes of Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsyubynsky. Series: Pedagogy and psychology: a collection of scientific papers.* Vip. 41. Vinnytsia: Nilan Ltd., 2014. P. 46–51.
17. Krutiy V.A. Activation of educational activity of junior schoolchildren in the process of using didactic games: author's ref. dis. ... Cand. ped. Science. Kiev. 2001. 20 p.
18. Lapshina I.M. The place of didactic games in the positive motivation of multilingualism of primary school children. *Scientific Bulletin of the Izmail State Pedagogical Institute.* Vip. 9. Izmail, 2000. S. 87–90.
19. Lozova V.I. A holistic approach to the formation of cognitive activity of students. Kharkiv: OVS, 2000. 164 p.
20. Torchynska T.A. Development of educational and cognitive activity of junior schoolchildren in native language lessons by means of onomastic material: author's ref. dis. ... Cand. ped. Science. Kiev. 2005. 21 p.

Received date: 15.02.2021

Revised date: 29.03.2021

Accepted date: 27.05.2021